

Samenvatting

Er is geen tegenstelling tussen economische groei en duurzame ontwikkeling. Beiden dienen immers het welzijn en welzijn kan en moet breder begrepen worden dan nu gebeurt. Welzijn is een sleutelbegrip in de hier gepresenteerde visie op maatschappelijk ontwikkeling, waarbij het concept 'duurzaam collectief welzijn' (DCW) centraal staat. Deze visie past in het liberale gedachtengoed dat het individu in staat wil stellen in vrijheid verantwoordelijkheid te nemen voor het eigen welzijn. Door het expliciet nastreven van DCW ontstaat er een 'nieuwe kijk op groei'. Met behulp van deze nieuwe kijk kan ons welzijn stijgen, economische groei worden gefaciliteerd en de transitie naar de duurzame samenleving worden versneld. Dat wordt achtereenvolgens uitgewerkt vanuit een historisch, individueel, systematisch en een liberaal VVD perspectief.

De uitdaging

We leven, vergeleken met 150 jaar geleden, in interessante tijden. In de westerse wereld is ons geluk en de welvaart hoger dan ooit, wetenschappelijke kennis is op een hoog niveau en de levensverwachting en bevolkingsomvang zijn ongekend. De keerzijde van deze ontwikkelingen is dat er een schaarste is ontstaan aan natuur en milieu. We worden geconfronteerd met elkaar snel opvolgende economische- en milieucrisis, maatschappelijke spanningen, en de steeds terugkerende problemen in relaties tussen noord en zuid en tussen oost en west. Politiek gezien lijkt de wereld te kantelen: na eeuwen van westerse hegemonie beleven we nu de snelle opkomst van niet-westerse machtsblokken. Ter illustratie: China is in 2013 de VS voorbij gestreefd als grootste olie-importeur en als land met het grootste wagenpark.¹ Het land is groot en heeft hoge ambities bijvoorbeeld op het gebied van economische en militaire ontwikkeling.

De uitdaging is hoe we deze tendensen op een goede manier kunnen ombuigen. Hebben we daar de juiste instrumenten voor?

Er is groei en er is groei

De concepten waarmee we werken aan maatschappelijke ontwikkeling, vooruitgang en groei zijn door de tijd niet wezenlijk veranderd. We werken aan vooruitgang binnen 'het dogma van de economische groei'.

Binnen het klassieke dogma van economische groei is de redentatie dat welvaart leidt tot welzijn en welvaarts-groei² leidt tot welzijns-groei. Door economische activiteit wordt geld verdiend, en daarmee kunnen allerlei leuke en nuttige dingen worden gedaan. Door te werken verdienen mensen een inkomen waarmee zij goederen en diensten kopen waarvan zij vinden dat die het leven veraangenamen. Bestedingen leiden vervolgens weer tot economische activiteit, werkgelegenheid en innovatie. Zo wordt de basis gelegd voor economische groei. Kortom, voor welvaarts-groei moeten productie en consumptie op peil worden gehouden.

De benadering van economische groei heeft ons enorm veel gebracht. Maar de omstandigheden waarin we leven en de problemen die we moeten oplossen zijn veranderd. Daar zijn andere concepten voor nodig.

¹ Bron NRC 11 oktober 2013 / EIA.

² De dominante manier waarop naar groei wordt gekeken en de problemen die dat geeft, wordt door veel auteurs besproken. Bijvoorbeeld: Jeroen van den Bergh. *De BNP-paradox en de crisis: een pleidooi voor 'a-groei'*. MÉÉR! Jan van Arkel 2013.

Oude inzichten in een nieuwe context

De groei van het bruto binnenlands product (bbp) is onze belangrijkste graadmeter om de vooruitgang te meten. Maar deze maat is daarvoor niet ontworpen.³ De redenering dat *welvaartsgroei* leidt tot *welzijns*groei gaat niet overal op. *Welvaartsgroei* leidt in een situatie van relatieve armoede vrijwel direct tot *welzijns*groei, maar de westerse landen zijn al meer dan een halve eeuw de armoede ontgroeid. Terwijl in de afgelopen vijftig jaar ons bbp 250% groeide⁴, is ons *welzijn* vrijwel constant gebleven; het cijfer dat we er aan geven schommelt rond de 7,5.⁵ Het economisch groeibeeld is aan kritiek onderhevig: de nadruk ligt teveel op de korte termijn en te weinig op visie, strategie en duurzaamheid.

Welvaart kan oneindig doorgroeien maar dat geldt niet voor milieubeslag. Een eindige aarde vraagt om een absolute ontkoppeling tussen deze twee. Ondanks al de inspanningen op het gebied van duurzame ontwikkeling is dat de afgelopen vijftig jaar niet gelukt. Het milieubeslag per persoon is zelfs met enkele tientallen procenten toegenomen⁶ en ondertussen is de bevolkingsomvang flink gestegen. In 1963 waren er in Nederland circa 12 miljoen inwoners en vandaag de dag bijna 17 miljoen. Een dergelijke trend is breed waarneembaar in de westerse wereld.

Welzijn

Vraag de westerse mens wat hij of zij wil, en het antwoord leidt naar een idee/notie van geluk. In deze context schaar ik dit onder het begrip *welzijn*. Dat willen we vrijwel allemaal, voor onszelf en onze naasten. Dat maakt het een *collectief* streven.

We willen het bovendien niet alleen vandaag maar ook morgen en op zeer de lange termijn: we willen het *duurzaam*. Dat maakt het een streven naar 'duurzaam collectief welzijn (DCW)'. DCW en het optimaliseren van DCW representeren een notie van vooruitgang die wezenlijk anders is dan de politiek dominante conceptie van *welzijn*, die sterk leunt op een rechtstreeks verband tussen *welzijn* en *welvaart* op korte termijn.

Bij het optimaliseren van DCW, is er veel nadrukkelijker dan bijvoorbeeld bij duurzame ontwikkeling, aandacht voor een doel dat iedereen aanspreekt en aandacht voor het individu: zijn of haar *welzijn* staat voorop.

³ De bbp cijfers zoals die nu in gebruik zijn, zijn misleidend en zouden daarom gecorrigeerd moeten worden. Auteurs zoals Roufie Hueting besteden veel aandacht aan de wijze waarop economische groei beter kan worden gemeten <http://www.sni-hueting.info/NL/index.html> Naast correcties voor dubbeltellingen en milieueffecten zijn er ter illustratie ook goede argumenten om bbp cijfers te corrigeren voor levensverwachting, inkomensongelijkheid, vrije tijd en netto inkomen versus prijsniveau in een land. Zo'n 'augmented bbp' levert een heel andere 'werkelijke groei' op dan de conventionele cijfers. H.J. de Jong. *Een economisch-historisch perspectief op het meten van welvaartsgroei*. ESB, 21 maart 2014.

⁴ Van den Bergen, D. 2009. *De Nederlandse economie 2008*. Heerlen: CBS.

⁵ R. Veenhoven, Happiness in Netherlands (NL), World Database of Happiness, Erasmus University Rotterdam, The Netherlands. Viewed on 2014-01-08 at <http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl> De score op subjectief geluk voor Nederland is in 1973=7,4, 2012=7,6, 2013=7,5 *World Happiness Report 2013*. Edited by John Helliwell, Richard Layard and Jeffrey Sachs. Dergelijke hoge scores op geluk zijn ook al in de jaren zestig bereikt. Deze conclusie is op basis van NIPO onderzoek: *Cretien van Campen, Toen was geluk heel gewoon. Vroeger was het beter*. SCP-Nieuwjaars uitgave 2008. Den Haag: SCP (pp. 130–134).

⁶ Wereld Natuur Fonds (WNF) 2008. *Living Planet Report 2008*. p.27.

Het begrip welzijn en het individu

Wat is welzijn eigenlijk? 2500 jaar westerse filosofie heeft veel inspirerende ideeën over ‘het goede leven’ opgeleverd, maar tot vijftig jaar geleden ontbrak het aan empirische toetsing. Modern sociaalwetenschappelijk onderzoek ziet welzijn als een constructie met *“vijf meetbare elementen die er aan bijdragen: positieve emotie, verbintenis ofwel betrokkenheid, relaties, betekenis / doel, prestatie.”*⁷ Ieder mens heeft er behoefte aan om iedere dag positieve emoties te ervaren, om zich ingebed te weten in een groter geheel, om kwalitatief goede relaties te onderhouden, om zingeving te ervaren of om doelen te hebben die het leven waarde geven, en om een positief resultaat te zien van de ondernomen activiteiten.

Alleen het *individu* kan welzijn ervaren. Voor persoonlijk welzijn is het belangrijk dat rekening wordt gehouden met de behoeften en intrinsieke motivaties van het individu⁸: de vrijheid om datgene te doen dat werkelijk belangrijk wordt gevonden. Aandacht voor de autonomie en ontplooiingskansen van het individu zijn belangrijk voor welzijn. Zo ook het voorzien in veilige leefomgeving en de mogelijkheid om ruim te kunnen voorzien in de eigen levensbehoeften. Het individu kan daarmee waken over zijn eigen vitaliteit en een gerespecteerde plaats vinden in de samenleving. Het zijn de belangrijkste voorwaarden om tot een hoog welzijn te komen. De wetenschappelijke onderbouwing hiervoor is van de laatste decennia, maar liberalen wisten dat intuïtief al veel langer.

Bestendigen van de vooruitgang

Als de Aarde vergaat, vergaan wij ook. Deze waarheid vormt een oerangst van de mens. Betrekkelijk nieuw is het groeiende bewustzijn van de sterke wisselwerking tussen de natuurlijke en de menselijke systemen, én van het feit dat het evenwicht tussen ons en ‘moeder Aarde’ zoek lijkt te raken. Intuïtief voelen we dat daarmee niet alleen ons voortbestaan, maar ook ons ‘geluk’, ons collectieve welzijn in gevaar komt.

De afgelopen jaren is er een mondiale consensus over het DCW-doel ontstaan. Bijvoorbeeld in de unaniem aanvaarde VN resolutie 65/309, *“Happiness: a holistic approach to development”* van 2011, op ministerieel niveau binnen de OESO *“The ultimate goal is improving people’s well-being and making growth inclusive and sustainable”*⁹, zo ook binnen het Europees Economisch en Sociaal Comité van de EU¹⁰ en de meeste westerse landen. Nederland loopt bij deze ontwikkeling nog niet voorop. Soms wordt welzijn benaderd vanuit een ‘breed welvaartsbegrip’. *“Welvaart wordt (dan) ... niet alleen ontleend aan de materiële goederen en diensten die voor een belangrijk deel in het nationaal inkomen zijn opgenomen. Maar ook factoren als vrije tijd, sociale cohesie alsmede de kwaliteit van de natuurlijke leefomgeving dragen bij aan de welvaart van het individu.”*¹¹

⁷ Uitleg en citaat op basis van E.P. Seligman

<http://www.authentic happiness.sas.upenn.edu/newsletter.aspx?id=1533>. Er bestaan meerdere concepten van welzijn waarbij er een grote mate van consensus waarneembaar is. Welzijn wordt vaak gemeten met behulp van het concept ‘subjectief geluk’ gedefinieerd als: de mate waarin een individu de totale kwaliteit van zijn/haar leven als geheel, gunstig beoordeelt. Hoewel die breed wordt gehanteerd is het niet de enige definitie.

⁸ Brown, K.W. en Ryan R.M. 2004: p. 105. *“Fostering Healthy Self-Regulation from Within and Without: A Self-Determination Theory Perspective”*, in Linley, P.A.; Joseph, S. eds. *Positive Psychology in Practice*. Hoboken: Wiley.

⁹ OECD New Approaches tot economic challenges, interim report 2013, p.5 <http://www.oecd.org/mcm/C-MIN%282013%292-ENG.pdf>

¹⁰ Advies van het Europees Economisch en Sociaal Comité over *Het bbp en verder*, 479e zitting, Brussel 29 maart 2012.

¹¹ Monitor Duurzaam Nederland 2009, p.25.

Hoe dan ook: het sturen op de groei van het bbp alléén is niet meer voldoende. DCW vraagt om (economische) indicatorensets die de volle breedte van ontwikkeling in kaart brengen. Dergelijke geïntegreerde indicatorensets zijn al in 2007 door de OESO geagendeerd. De Scandinavische landen waren hier enkele jaren eerder mee begonnen. Het Stiglitz, Sen, Fitousi rapport¹² van 2009 kan als een mijlpaal worden aangemerkt bij de ontwikkeling van indicatoren. Vandaag de dag is er geen gebrek meer aan geschikte indicatoren, maar ze daadwerkelijk gebruiken is een tweede. Dat vergt een nieuw ontwikkelingsparadigma¹³, een fundamenteel andere kijk op 'voortgang'. De transitie naar een dergelijk nieuwe beleidspraktijk is een kwestie van de lange termijn. Natuurlijk, dit vraagt tijd, heel veel wijsheid en een groot uithoudingsvermogen.

Bij het optimaliseren van DCW wordt gewerkt met oplossingsrichtingen met zoveel mogelijk 'common ground': waarden die mensen delen. Daarbij is sprake van waarde-pluriformiteit: er geldt *geen* hoogste waarde die algemeen overtuigt en waar alle andere waarden zich naar richten.¹⁴ De erkenning van waarde-pluriformiteit blijkt onder andere uit het spanningsveld dat de woorden 'Duurzaam Collectief Welzijn' (DCW) in zich draagt en de continue zoektocht naar balans. Een en ander impliceert dat er geen samengestelde meetgrootte kan bestaan die zonder controverse het niveau van maatschappelijke ontwikkeling kan weergeven. Dat neemt niet weg dat er voor de beleidsvorming toch behoefte bestaat aan overzicht en dus behoefte aan dergelijke meetgrootheden.

Bij het optimaliseren van DCW worden maatschappelijke kwesties vanuit verschillende niveaus, perspectieven en disciplines geanalyseerd. Hiermee voorkom je "*Problems Explaining Higher Levels Using Lower Levels.*"¹⁵ Het 'hele menselijke zijn' in relatie tot de natuurlijke systemen wordt in de analyse betrokken. Het biedt een fris en hoopgevend perspectief op waar de mens van nature aan werkt: de voortgang, zijn welzijn. Alle zienswijzen op maatschappelijke ontwikkeling met respect voor de Universele verklaring van de rechten van de mens / de liberaal-democratische traditie krijgen een plek bij het zoeken naar oplossingen. Bij het werken aan DCW is de rol van de overheid niet die van 'geluksmachine' een hoedanigheid die de liberaal sowieso niet aan de overheid toeschrijft. Dat neemt niet weg dat de overheid direct en indirect veel invloed heeft op geluk, duurzaamheid en welvaart. "*A comparison of 127 nations in 2006 shows strong correlations between the quality of governance and average happiness of citizens.*"¹⁶ Door het creëren van omstandigheden waaronder mensen gedijen, bepalen politiek en overheid voor een belangrijk deel het potentieel haalbare DCW. Op soortgelijke wijze beïnvloeden ze ook de zogenaamde 'vrije markt'. Op die vrije markt wordt binnen het liberaal-democratische systeem hoofdzakelijk onze welvaart gegenereerd. Spelregels zijn in beginsel zo op te stellen dat ze DCW en een gezonde economische dynamiek faciliteren (uitwerking van dit punt vereist een extra artikel).

¹² *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress* Joseph E. STIGLITZ, Amartya SEN, Jean-Paul FITOUSSI http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf

¹³ Zie bijvoorbeeld de conclusies van de EU conferentie "LET'S TALK HAPPINESS - beyond GDP" van 10 juni 2014. <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.events-and-activities-happiness> Conference - Brussels, Belgium

¹⁴ Berlin, I. 1958: p. 51 e.v. *Two concepts of liberty. An Inaugural Lecture delivered before the University of Oxford on 31 October 1958 by Isaiah Berlin.* Oxford: the Clarendon press

¹⁵ http://www.themoderngeneralist.com/articles/article_errors1.htm

¹⁶ Jan Ott, 2012, p.123. *An Eye on Happiness. Happiness as an additional goal for citizens and government.* Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam. [http://repub.eur.nl/pub/37948/Proefschrift_Jan_Ott-Complete-lock.pdf](http://repub.eur.nl/pub/37948/Proefschrift_Jan_Ott-Complete_lock.pdf)

Werken aan DCW plaatst zich buiten politieke stromingen als het socialisme, conservatisme, liberalisme of utilisme etc.¹⁷ Het levert voor alle politieke stromingen argumenten aan waarmee het politieke debat effectiever kan plaats vinden. Werken aan DCW is dus geen politieke school maar een methode die inzichten aanlevert. Wat er met de gegenereerde inzichten moet gebeuren wordt nadrukkelijk overgelaten aan burgers, de politiek en maatschappelijke organisaties.

Het DCW concept is te operationaliseren op al de beleidsniveaus en voor al de maatschappelijke instituties. Voor de institutie economie kan dit bijvoorbeeld gebeuren door aan te sluiten bij ontwikkelingen op gebied van 'Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen'(MVO) en de 'circulaire economie'.

DCW en liberalisme

De liberaal-democratie is, in al zijn verscheidenheid, de geëigende politieke orde waarbinnen we ons DCW kunnen optimaliseren. Hoe beter het functioneert, des te meer mogelijkheden er zijn voor een als positief aan te merken maatschappelijke ontwikkeling.

In zijn beginselverklaring¹⁸ beschouwt de VVD *"de individuele vrijheid, zowel in geestelijk als in materieel opzicht, als het hoogste goed.* Die focus op individuele vrijheid wordt belangrijk geacht opdat het individu tot zelfverwezenlijking kan komen: *"De ruimte om iets buitengewoons te maken van (het) leven ... om het leven ... met verve te leven."* De VVD is aldus primair gericht op de creatie van mogelijkheden voor het individu. Wat die daarmee doet is zijn zaak.

"Voorts beschouwt de VVD verantwoordelijkheid als het ethisch fundament onder een samenleving van vrije mensen. Vrijheid en verantwoordelijkheid zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. In vrijheid draagt ieder mens niet alleen de verantwoordelijkheid voor zichzelf, maar houdt hij ook rekening met de vrijheid van anderen, met de belangen van ouderen en toekomstige generaties en met de vrije samenleving als geheel." De vrijheid voor het individu is dus niet onbepakt. Waar conflict dreigt met vrijheden van anderen wordt in eerste instantie verantwoordingszin van het individu gevraagd en waar nodig treedt de politiek corrigerend op.

Individuele zelfverwezenlijking / zelfverwerkelijking zou in de hierboven beschreven visie als het impliciet gehouden einddoel van de liberale politiek gezien kunnen worden. Het doel wordt impliciet gehouden omdat de liberaal zo min mogelijk dwingend wil voorschrijven. Middelen om het doel te bereiken zijn onder andere vrijheid, de ontwikkeling van kennis en vaardigheden, de zorg voor veiligheid, een krachtige democratie en een dynamische gezonde economie. De genoemde elementen zijn uitermate belangrijk voor welzijn zo blijkt uit de in dit artikel gemaakte analyses. Het einddoel bij de ontwikkeling van DCW is welzijn verdiepen, verbreden en bestendigen. Dat het uiteindelijk draait om welzijn beseft men ook bij de VVD, zo blijkt bijvoorbeeld uit het Liberaal Manifest.¹⁹ De overgrote meerderheid van de mens streeft naar welzijnsmaximalisatie maar dat is voor de liberaal niet genoeg. Ook de enkelingen die er andere doelstellingen op na houden moeten de ruimte krijgen. Staat het DCW einddoel hier de liberale politiek in de weg?

Welzijn heeft verschillende definities die elkaar aanvullen. In lijn met de meest gebruikte definitie voor geluk (zie noot 7) is welzijn te definiëren als de mate waarin het individu tot zelfverwezenlijking

¹⁷ Het DCW concept is politiek filosofisch te classificeren met de enigszins misleidende naam 'modern utilitarisme'. Dat is geen school, zoals liberalisme etc. dat zijn maar een *"stilzwijgende achtergrond, waartegen de diverse theorieën zich moeten laten gelden en verdedigen"*: een toetsingskader voor de effectiviteit van ideologieën, politieke stromingen, plannen en implementatie. Citaat en uitleg op basis van Kymlicka, Will 2002: p. 10 e.v. *Contemporary Political Philosophy. An Introduction.* Oxford University Press.

¹⁸ Citaten op basis van Beginselverklaring VVD 15 november 2008, p.2

¹⁹ *Om de vrijheid. Liberaal Manifest* VVD. December 2005. Zie bijvoorbeeld eerste alinea p.5 en p.9

weet te komen. Wat die zelfverwezenlijking inhoudt, is aan het individu. Zelfs als het individu zijn zelfverwezenlijking definieert als zelfvernietiging; het zij zo. Het liberale idee van 'vrijheid met verantwoordelijkheid' vraagt om een zekere aandacht voor de ruimte die de medemens krijgt: nu en later, hier en daar. In deze zienswijze vallen het optimaliseren van DCW eenvoudigweg samen met het liberalisme.

Liberale beginselen die aan de wieg staan van ons Duurzaam Collectief Welzijn: het klinkt misschien te mooi om waar te zijn. En toch. Draai het voor de aardigheid eens om. Zitten er in het werken aan DCW niet tal van elementen die als krachtige hulpmiddelen kunnen dienen om toekomstbestendige liberale politiek te bedrijven? Een politiek die bijvoorbeeld pleit voor aanzienlijke verdere vergroting van burgerlijke vrijheden? We weten immers: individuele vrijheden en welzijn correleren sterk met elkaar.²⁰

Denk bij het vergroten van vrijheden bijvoorbeeld aan een zwerfrecht zoals dat in Scandinavische landen bestaat, recht op stilte, duisternis en schone lucht, recht op vrije productie en gebruik van drugs en een grotere politieke vrijheid door het inbrengen van elementen van de directe democratie.²¹ Voorbeelden die VVD'ers kunnen aanspreken zijn te vinden in het opheffen van de snelheidslimiet op snelwegen waar dit redelijkere mogelijk is, het verstevigen van het recht op vrije meningsuiting en het vergroten van de economische vrijheid voor het individu en het 'midden en kleinbedrijf', door deze bijvoorbeeld een sterkere positie te geven ten opzicht van het internationale grootbedrijf. Deze grote bedrijven weten de weg naar subsidies beter te vinden en betalen aantoonbaar minder belasting dan kleinere, nationaal opererende bedrijven.²² Ook komen ze gemakkelijker aan financiering en goedkoper aan kennis. Zo is er sprake van een ongelijk speelveld. Om te voorkomen dat grondwettelijke vrijheden tot dode letter worden, kan er een constitutioneel hof zoals in Duitsland worden ingesteld. Liberale politiek bedrijven met behulp van de inzichten die het DCW-concept biedt, leidt aldus tot meer vrijheid voor het individu dan nu het geval is. De VVD koestert een diepgeworteld geloof in de mens: niet alleen in zijn onwaarschijnlijke kunnen, maar ook in zijn grote verantwoordelijkheidsgevoel. Het zijn bij uitstek deze eigenschappen die nodig zijn bij het scheppen van een nieuw ontwikkelingsparadigma dat uitzicht biedt op een gezonde economie en duurzaam collectief welzijn.

Ton Tushuizen is econoom en schrijver van het boek *Welstendige Ontwikkeling*²³, een betere kijk op groei. Wageningen Academic Publishers 2013.²⁴

²⁰ Veenhoven, R. 1999. *Quality-of-life in individualistic society. A comparison of 43 nations in the early 1990's*. Social Indicators Research, 1999 vol 48. 157 – 186.

²¹ Onderzoek toont aan dat de directe democratie welzijn verhogend uitwerkt, onder meer omdat het de burger serieus neemt en hem invloed geeft. Frey, B.S. en Stutzer, A. 2002. *Happiness and Economics: How the Economy and Institutions Affect Well-Being*. Princeton: Princeton University Press.

²² Kamerbrief 26-10-2009 Vestigingsklimaat, DB09-624 van Staatssecretaris J.C de Jager. In reactie op de Zembla-uitzending over Nederland als belastingparadijs.

²³ Welstendig is een samenvoeging van de woorden welzijn en bestendig. Welstendige ontwikkeling is in besloten academische kring meer dan 10 jaar in ontwikkeling. In bestuurlijke kring zijn inzichten gepresenteerd vanaf 2000. Voor een breder publiek bestaat er sinds 2010 de website www.welstendigheid.nl

²⁴ Met dank aan Hubertine Peters en Koos van Zanen voor redactiewerk en aan Marcel Wissenburg voor inhoudelijke adviezen.